

ЦИГАНИН РАМИЗ ЧАВКАР

На периферији Ниша, недалеко од Дајчеве фабрике кожа — зване кожара, налазила се Циган-мала. Био је то депо радника. Ако је требало обавити неки груби, тежак или непријатан посао, увек су се ту нашле руке које би то прихватиле. Закопати цркнутог пса или коња, бацити у Нишаву прве мачиће, убацити дрва у подрум. А жене су биле праље, или су рибале подове. У тој мали живео је и Рамиз. У петој години скупљао је пикавце. Највише је пикаваца налазио на станичним перонима и пред позориштем пре почетка представе. У шестој години понео би по који пут кофер и добио динар. У осмој години попушио је прву цигарету са оцем. У деветој години отац га је, љут што га не интересује ћемане, одвео на занат код ковача. А он је волео да лута и када је могао, бежао је с посла. Најрадије је чувао јагњад иза кожаре и уживао је да нађе корњачу. Сатима је пратио корњачин ход. Волеле су сунце. На сунцу извукну своје ружне главице, растворе своје гадне губице као да желе да увуку у свој оклоп све сунчеве зраке. Та плашљива, ружна и трома животиња, слободна само када је сама, била је блиска Рамизу. Многе мајсторије научио је он. Како да се прикраде и ухвати чавку, како да је припитоми, како да са њом разговара. Постао је вешт да избегне ударац, увлачећи врат као корњача, тако да су ударци падали на плећа која су током времена постала издржљива. Деца су га звала чавкар — то му је постало презиме. Увек је на његовом рамену била чавка, чупкала му длацице из ушију, гакала му тајне тихо на уво и он се блажено смејао. Са чавкама, корњачама и јагањима био је јак, а са својим вршњацима био је слабашан, ружан и блед.

Отац се љутио и говорио:

— Изроде цигански... брукаш наш род. Не знаш да свираш!

Отац му није могао да опрости што неће имати коме да преда ћемане на које је тако поносан. Добио је од свог оца а овај од свог. С тим ћеманетом је његов прадед забављао некада неког кнеза. Отац му је причао, а њему његов да је кнез заплакао, поклонио му виолину и рекао: Ти си враг. Само нечастив може да свира тако да човек све заборави. Узми и иди.

Цео град, и сва околна села су знала за Рафика, оца Рамизовог. На свим свадбама његово ћемане је свирало. Са многим угледним људима Рафик је проводио ноћ и док су сви били пијани, он је мирно скидао са чела једну по једну банку па некада и стотинарку. Без Рефика нема весеља — говорило се по граду. Тај кад засвира, дође ти да искочиш из своје коже да... Он је видео све што ти људи не би желели да се зна и ћутао је.

— А мој син... мој син... — са презиром га је гледао када се увече враћао уморан и гарав.

У шеснаестој години Рамиз се оженио Ајшом. Отац му је купио, а како је имао доста пара, Ајша је била лепа. Дивно је играла и певала уз очево ћемане.

Када се враћао са посла попио би коју а тада би улазећи у свој кућерак осећао да је снажан и да може све да учини. Тукао је Ајшу као што је отац тукао његову мајку. Ајша га се тада бојала и била је тако мила и нежна.

— Играј, играј... без татковог ћеманета... викао је он да је дрхтао мали прозор. Она му је певушећи играла и био је срећан. Све црне мисли, све мукe и тежина наковања ишчезли су.

У двадестој години умрла је Ајша остављајући гараво циганче и збуњеног, изгубљеног Рамиза. Када се враћао са посла био је уморан а дете је врискало — он није имао шта му да. Гутљај ракије и оно би се смирило и заспало чврстим сном.

Комшиница Живана снажна и крупна, лица рошава од богиња тако да су се боре година утапале у удубљења од богиња, често је навраћала до Рамиза. Она је била сама. Прала је рубље по кућама. Њен син је већ био у годинама када се скупљају пикавци за себе и мајку и када са лакоћом може да понесе већи кофер на станици.

Увече враћајући се са посла Рамиз је затицао дете нахрањено и на шпорету чекала га је топла вечера.

— Седи, бре, Живана. Да се одморимо и попијемо коју, задржавао је он и износио флашу.

Рамиз не зна, ни када је Живана престала да ложи своје мангале ни када је прешла сасвим код њега.

Живели су животом свих Цигана. Она је понекад прала рубље а он је радио у Жељезничкој радионици. Жао му је било што је отац умро и није га видео да једржавни мајстор. Тукао је Живану понекипут да јој покаже да је мушкарац. Недељом и празником су пили. Живана се није бунила. Тукао ју је и покојни муж, тукао је и амал који је тако чудно нестао. Уколико је више губио снагу, утолико је Рамиз више пио. Ни то није било ништа ново за Живану. Пио је и њен отац, пио је и њен муж, пио је и амалин, пио је и њен брат. Не баш много јер новац је недостајао али када год су могли, или цабе добили, радо су попили. Пије сад и она када се увече врати уморна од корита.

Године су пролазиле. Рамиз је сада увече дуго кашљао а на очи му се навукло црвенило и стално су му текле сузе. Није лак посао ударати усијано гвожђе целог дана, и то непрекидно годинама. Када гране пролеће не иде више недељом у околна села да купује јагањце. Не иде ни по кућама да их дере. Његов син је већ одавно ожењен и живи у Кладову, а Живанин син је отишао у Скопље. Са њима је само њихов син Милан. Он је добар дечак, изучио је занат и ради у кожари. Живана све ребе иде да пере веш.

Дошли су Немци. Једна несрећа никада није сама. Са Немцима, иако је пролеће, дошао је и снег.

Они једног дана отворише капије на државним складиштима и позваше народ да узима жито. Појурише и Цигани. Цак жита! Брашна! Па то је неочекивана срећа. Навалише сви житељи Циган-Мале и стари и деца. Износе људи цакове, упртили тешке вреће на своја леђа. А тада: рафал! И фотографије — народ пљачка!

И бели се Црни пут од просутог брашна по коме се црвени траг од крви оних који су само рањени.

Причало се да је око Државних магацина било много лешева. Смањо се број становника Циган-Мале.

Јутро је. Рамиз пође као и сваког дана на свој посао. У цепу је имао два кромпира, ставиће их у пепео да се испеку за ручак. Врата Ложионице била су затворена. Уплаши се Рамиз.

— Хеј! Циганине, куда си нагрнуо... — повика стражар.

— На посао.

— Море какав посао. Торњај се док си читав!

— Па ја овде радим већ...

— Зар си слеп. Будало. Не умеш да читаш — и прстом показа на велики жути плакат на вратима и наглас му прочита.

ЈЕВРЕЈИМА ЦИГАНИМА И ПСИМА

Улаз забрањен

Зури Рамиз у тај плакат и не разуме шта се догађа. Зна он да је Циганин. Сви то знају. Ништа му то није сметало да удара у наковањ. Никада није заостао са посла. Ако је нешто накнадно требало урадити, он је и после радног времена остајао. Шефа послушати, кући његовој отићи нешто урадити увек је био спреман. Љут, не знајући на кога, пошао је кући гунђајући. Свратио је у кафанче где већ двадесет година свраћа.

— Еј, две дупле!

— Напоље... — повика газда.

— Море каки напоље... нема за мене посла... Циганин сам. Циганин брее! Дај дуплу и Циганин има душу.

— Излази да те неки не види. Ман' се ћорава посла... Немци...

— Знаш ли ти да у твојој мешини има сала од мог зноја... повика Рамиз коме је бол давао неку снагу и гнев.

— Остави се прича... чисти се...

И он му прстом показа велики плакат на зиду:

ЈЕВРЕЈИМА ЦИГАНИМА И ПСИМА

Улаз забрањен

Излетео је на улицу. Са сваког зида плакат му довикује Циганима... Је... вре... јима и псима...

Још са врата викнуо је Живани — Циганко, псето! псето! Чу-јеш ли... Псето. Живана није већ код првог ударца викала: Лелеее, мајко, лелее. То је био лудачки пас, бол који се граничи са безумљем. Само је понављала — добро Рамизе, добро! Доста.

Иако се током живота Рамиз навикао на име Циганин — толике вицева, толике погрдне псовке он је чуо. Пас! Хм! Када би — живео као вучјак његовог инжењера. Сви радници га милују, гледе га, склањају му се с пута. Колико пута им је ручак појео а шеф се слатко насмејао. Седео је поред инжењера у колима. Како је охоло лајао из аута пролазећи поред њих.

Навикао се да не иде на посао. Чак му је то и пријало. Одмор му је дошао неочекивано. И са првим сунчаним данима сео би пред своју кућицу, отворио би уста као његове корњаче, као да би хтео да све сунчане зраке унесе у себе. Очи су му мање сузиле и мање су му првене откад не гледа усјано гвожђе. Сада Живана одлази на посао и увече доноси шерпу пасуља, коју главицу лука.

Чудан мир завладао је у Циган-Мали, не чује се више ни свађа, ни песма. Када се који Циганин врати из града, сви се брзо окупљају око њега да чују шта је ново. Рамиз је осећао стрепњу. Као да ће се нешто догодити. Осећао је неку мучнину и не зна куда да се дене.

Једне вечери узбудила се Циган-Мала. Вратио се из града њихов син Милан и рече да сви Цигани сутра морају да дођу пред општину. Те ноћи су свеће дуго гореле по њиховим кућерцима. Једно питање је постављено: Зашто?

Са првим свитањем измилели су пред кућерке. Дан је полако освајао град. И они кренуше према општини попречним улицама. Сваки је у себи смишљао како да се брани, не знајући ни сам од чега. А онда је код општине изашао један господин, дуго је нешто говорио. Био је љут, псовао их је, претио, а они су дрхтали. Морали су да носе жуту траку, да поштују наредбе и да не залазе тамо где је Јеврејима, Циганима и псима забрањено. Сваког дана морају да дођу пред општину да би ишли на посао.

Те вечери чудне мисли испреплетале су се у глави Рамизовој. Гледа сина и некако је задовољан што није тако црн као он већ је на мајку. Цигани! Лепо! Циганин је, па шта? И за Цигане сија сунце. Живе изван града у трошним кућама. Клозет оног инжењера код којег је једном поправљао напрслу цев прави је рај. У вечерас он мисли на тај клозет и прича сину. Еее, да живимо у оном ћенефу. Никада тако нешто лепо нисам видео. Пуно огледала, светао, испуњен мирисима шуме. Мириси првих љубичица, боровине и свежег покошеног сена. Код огледала пуно боцица у којима су затворени сви ти мириси. На прозору танке лепршаве завесе као вео младе. А било је тако топло, топло, како никада њихов шпорет на танким, високим ногама није могао да загреје. Како да људи једну такву лепу собу употребљавају за клозет? Зар им није жао? Миловао је својим рукама плоче зила, порцеланску шољу... Колико је пута он сањао о том клозету колико пута је причао.

И једног дана Миле се није вратио кући. Ишчекивала га је Живана. Распитивао се Рамиз. Живана је понекад плакала. Рамиз јој је говорио: Отишао је код браће. Трудно се да и сам поверује да је луталачки цигански нагон био јачи и да је одлутао. Зар није Живана и твој син отишао у Скопље, а мој ено га у Кладову већ годину. Можда је одлутао до срећне земље где сви људи живе лепо, где људи нису пси. Замишљао је Рамиз ту земљу као земаљски рај о којој се сања али још нико је није пронашао.

Сваког јутра по наредби одлазио је на одређено место а онда су их издвајали за рад. Био је већ изнемогао када се и тог јутра стрпљиво упутио на одређено место. Укрцали су их у камион без речи. Задрхтала су и узбудила су се циганска срца и са страхом посматрали пут којим их воде како би назрели циљ. Окамењени страхом ћуте а њихове престрашене очи питају: куда нас воде? Шта ће бити са нама? Камион се упути према Бубњу познатом брду смрти. Искрцали су их и дали им лопате. Закопавати стрепљане, а после? На једној страни трошне баракe улазили су људи, жене и деца, са подигнутим крагнама, умотани у мараме, заогрнути у ћебад и са друге стране излазили су потпуно наги, боси на снег. Неколико војника са упереним пушкама викало је: лос! Командова неко, неко нешто викну — и плотун се разлеже. Рамиз је заклопио своје крваве очи, али вапај, крик, парао му је душу, кидао срце. Снажан ударац у леђа кундаком нагна га да са осталим Циганима почне бацати лешеве у раку и земљу преко њих. Губила су се под снегом та нага тела и само је коса провиривала бојаж-

љиво као прва пролетња трава. Цигани још нису прекрили лешеве кад одјекну друга команда а друга група била је истерана у арену смрти.

— Тате! Мори Тате!

Широко отворене Рамизове очи зуриле су према голом телу које је крикнуло заљуљало се и стропоштало у снег. Последњи вапај за помоћ упућен оцу свом гробару. *Tate! мори тате!* Стегнуо је Рамиз зубе да не врисне, ослонио се на лопату да не падне. Кундак у леба и он полази да баца снег на леш свог најмлађег сина, који лежи ту, испред његових ногу.

Дошао је Рамиз кући као пијан. Чула су му сва замрла. У ушима му бруји само један крик: *Tate, мори тате!* Мртва уморна вратила се Живана. Рамиз је кашљао и ћутао. Није хтео ни да једе. Криво је поглед. Живана је била сувише уморна. Њене скуване од прања руке болеле су је. Овог пута ни ракија није помогла. Она је пијуцкајући преко пикаваца псовала гадно мајку свима одреда. И спустила се на лежај који се не може звати кревет. Заспала је стењајући и гласно хркање испуни собу. Рамиз није спавао иако је држао чврсто затворене очи. Бојао се да би Живана могла у њима да прочита сав ужас тога дана. Гушило га је у грудима, на уснама је осећао укус крви слан и љигав. Полако се искраде из своје избе. Само да удахне мало ваздуха. *Tate, мори тате,* звиждао је ветар. Куда је пошао није знао. Све гласније чуо је крик: *Tate! мори тате!* Корачао је брзо. Заборавио је на полицијски час. Пресекао је пут и упутио се према Бубњу. — Узећу моје дете. Закопаћу га крај куће... Не, закопаћу га под дрво на Бубањ па кад пролеће сине, отићи ћу са Живаном да се исплаче. Ветар је мрсио косу, пахуље му затварале очи, а кораци су били све бржи иако су му ноге упадале у снег.

Сада је трчао кроз ноћ. Његов син га зове *Tate! Tate!* Мора да га спасе. Ево бараке. Рамиз застаде. Кроз пукотине избија слаба светлост. Полако је пришао и приљубио лице уз пукотину. Угледао је намачког војника како пренутра по ритама... Вероватно је Немац чуо неки шум, изашао је из бараке и без јаука стропоштао се у снег са ножем забоденим у леба.

Браћао се Рамиз брзо својој кући, задовољан. Снег је меким пахуљама завејавао његове стопе а ветар разносио његов шapat, пси, звери. Рамиз се полако увукао и легао. Живана је хркала. Рамиз је дрхтао од зиме, бунцао у грозници. Свануло је. Устала је. Живана да иде на посао. Рамиз се гушио у кашљу. Она застаде на вратима и упита га да ли да остане.

Магла се дизала са земље. Лагано се пела крововима и ширила се изнад њих налик на дим. Завејан у бело, град је изгледао као изумро. У Рамизовом собичку мир. Снежне пахуље провирују кроз искривљена врата и полако се слажу на праг.